

ФОРМИРАНЕ НА РАННАТА РИМСКА ДЪРЖАВА

(Реформите на Нума Помпилий)

Георги Гочев

Когато говорим за царския период от управлението на Рим и за установяването на всички онези институции, които ще определят неговия религиозен, социален и икономически живот, се изправяме пред проблема за съвпадението между представа или фантазъм и историческа истина. И един втори въпрос, по-скоро от реда на историческата идеология: Кои са онези черти и символи, или каква е структурата, изградена от тях, които ни дават право да говорим за исторически период?

На този последен въпрос е най-лесно да се отговори относно онова, което общо знаем за царското управление в Рим: можем да говорим за исторически период, защото въз основа на три важни акцента, свързани с управленията на трима царе, откриваме една целенасочена, завършена и кохерентна линия на социално развитие. Тези три акцента са: религиозната реформа на Нума Помпилий, определяне на правила при обявяването на война при Анк Марций, социално-икономическата реформа на Сервий Тулий. Когато четем как Ливий в Първа книга на *История* описва тази линия на развитие, ни прави впечатление следното: трите пункта в реформите имат обща цел – моделирането на една вътрешно завършена държава. Всеки от тях е някак независим от другите, но насочен към общата цел. Самият Ливий се опитва да открие свързаността на отделните реформи и същевременно тяхното различие, като описва всяка следваща, противопоставяйки я на предишната (или на първата): Нума, казва Ливий, определя “религиозни правила” (*religiones*), а пък Анк Марций “правилата за обявяване на война” (*bellicae ceremoniae*: I, 32, 4); Нума е “автор на божественото право” (*divini iuris auctor*), а пък Сервий Тулий “създател на всички държавни класове и рангове” (*conditorem omnis civitate discriminis ordinumque*: 42, 4).

Тези реформи показват един сложен социален парадокс. Те се осъществяват с цел установяването на правила и придаването на завършеност в сферите на държавния живот, но заедно с това остават свързани и зависими от онзи, който ги провежда. Ако целта на подобна реформа е да създаде солидарност в обществото, тъй като отнема някои от правата на една фигура или на една

прослойка и ги предава на онези, които ще бъдат избирани общо от социалното тяло, тогава защо идеята за солидарност между социалните групи, както я виждаме при Ливий, не се свързва с тези по-широки правомощия и строго определени институции, а с фигурата, която ги е реализирала? Как това се случва откриваме при избора на Нума Помпилий за цар. След смъртта на Ромул се обостря социалното напрежение между двете етнически съставки в държавата: между сабините и “старите римляни”, както наричали себе си някогашните преселници, понеже всяка от тези групи желаела да излъчи бъдещия цар от своята среда. Римските историци изтъкват следващия момент дотам, че той се мисли като учредителен акт за държавността и като един висок пример спрямо последвалите случаи на сецесии и граждански войни: наместо да избухнат размирици между социалните групи, се стига до компромисно решение: обявява се период на *interregnum*, в който привидно никой не властва. Властта се поделва между сенаторите на равен принцип. (Не е много ясно как точно ставало това. Ливий казва, че стоте сенатори се разделили на десет декурии и всяка една от тях трябвало да излъчи един сенатор, който ще поеме върховната власт за пет дни. Така управлявали всъщност десетима, а един носел знаците на властта и бил следван от ликторите. (I, 17, 5-6). Плутарх дава друга версия (*Животописът на Нума*, 2): всеки патриций бил цар по шест часа през деня и през нощта.)

Междуществието завършило с избирането на Нума. Мотивациите за този избор, а и неговият ход са така внимателно структурирани от античните автори, че подчертават не друго, а аристократичното съгласие, с което царят и неговата власт са били признати. Ливий ни разказва една абсурдна и изключително идеологизирана история (I, 17, 10), която обаче в рамките на литературния тон ни казва вероятната истина: царят не е бил избран със съгласието на всички, а приет и одобрен като наложен избор. Интеррексът свикал народно събрание, на което предложил на народа да си избере цар. Ако народът направел приличен избор, сенаторите щели да го утвърдят. На това народът, “поласкан” според Ливий, отговорил с огледална реплика, която осветлява позициите при този избор: нека сенаторите избереяли цар, а народът щял да го приеме. По такъв начин Ливий успява да измести проблема за етническата солидарност към вече чисто политическата солидарност между значимите социални групи в държавата. Не по-малко любопитна е и версията на Плутарх (*Нума*, 5-6), но в един друг епизод.

Нума не живеел в Рим, а мирно и спокойно в една селска община. Когато от Рим дошли пратеници да го молят да стане цар, той ги посрещнал с патетична реч за мира и спокойствието на живота си, защитен от промени. И после ги отпратил с един уклончив отговор, с който нито отказвал категорично, нито приемал предложената му царска власт. Въпреки цялата скромност и простота на нравите, която му придават античните историци, това поведение несъмнено изразява един традиционен авторитарен жест, с който римската политика никога не скъсва: върховната власт не може да се предложи отвън, тя се заслужава и притежава по право.

Всички предположения за това какъв е бил Нума, остават и ще остават спекулативни. Ясно е, че извън полето на историческата идеология никой не бива избран за цар, защото е авторитет, както казва Ливий (I, 18, 1), във всички божествени и човешки закони. [18] *Inclita iustitia religioque ea tempestate Numa Pompili erat. Curibus Sabinis habitabat, consultissimus vir, ut in illa quisquam esse aetate poterat, omnis divini atque humani iuris.*

Това не може да бъде предположено спрямо избора, а по-скоро наложено и оправдано след него от дейността на изборния. Една друга забележка на Ливий по повод на митичния герой Евандър изглежда далеч по-инструктивна за позицията на Нума: той, Евандър, по време на сблъсъка между Ромул и Рем, владее околностите на Рим “по-скоро с авторитет, отколкото с призната му от закона власт” (*auctoritate magis quam imperio*: I, 7, 8). Това означава, че човек притежава влиятелна позиция в общността, подкрепян е от аристократичните среди и се ползва с добро име сред простолюдието, дължащо се на известни благодеяния – широки по-скоро като стойност, отколкото като цена, но същевременно не заема никаква държавна длъжност, която да регламентира властта му.

Когато авторитетът на Нума се превърнал в призната от закона власт, едно от първите му решения, според Плутарх (*Нума*, 7), било да се откаже от гвардията на *celeres*, създадена по времето на Ромул (вж. Ливий, *История*, I, 15, 8). За един гръцки писател, който добре разбира типовото поведение на тирана, ограждащ се с платени телохранители, ласкатели и приятели от средите, които биха получили облаги от управлението му, отказът от тази елитна гвардия, е многозначителен и дори “симпатичен”. Така Нума сваля от себе си като властова фигура елемента на принудата, която упражнява, но и потвърждава онова отношение към властта, за

което вече говорихме: тази власт няма нужда да бъде предлагана, гласувана или инструментално пазена, защото е притежавана по право и в психологическия си облик е потвърдена от боговете чрез множеството разкази как Нума се срещал с тях. Разбира се, тук се преплита и мотивът за онези по-висши истини и закони, които *vates* чува от боговете и след това предава на хората чрез своята поезия или своето законодателство. Не е очудващо, че Нума бива постоянно обвързван с питагорейството – най-вече у Плутарх – а неговите решения се мислят като еманация на питагорейските доктрини. Така например според Плутарх (*Нума*, 11) храмът на Веста, издигнат по времето на този цар, изразявал питагорейското вярване за кръглата форма на вселената, в чийто център гори вечен огън. Ливий и Цицерон изрично не са съгласни с подобно обвързване най-вече заради хронологическия аргумент. Но целта на това несъгласие е съвсем банална – да се изтъкне националният характер и уникалността на делото на Нума.

Устойчивата цел от периода на царската власт е формирането на вътрешни държавни правила и тази цел се проектира още при първите решения на Ромул: Ливий изрично казва – не е възможно една нехомогенна група от хора да се сплоти по друг начин в народно тяло (*corpus populi*), освен чрез закони (*legibus*: I, 8, 1). Затова и думата *lex* трябва да бъде разбрана в най-широкия смисъл, налаган от тази цел: от установяване на правила при жертвоприношенията, както това виждаме в епизода с родовете на Потииците и Пинариите, и символичното разпадане на ендогамната общност в епизода със сабинянките, през формирането на елитни управленски институции като Сената, до определянето на формите и структурите на държавната религия, държавната война и държавния ценз. Смисълът на реформата, която Нума провел в областта на държавната религия, не може да се изолира от тази линия на реформи. Напротив, именно в нея тя е детерминирана с ясна цел. От друга страна, всички проведени от него решения излизат от областта на религията, защото те засягат, както изглежда, не толкова съдържанието на култовете, а действително механизмите и формите на тяхното провеждане и следователно на тяхното органично присъствие в държавата. Нума се налага като първият религиозен администратор в европейската история. При неговото управление се създава една сложна мрежа от жречески длъжности, съвместяващи организирането на култа с извършването на административна

работа в полза на държавата. Августът се превръща в пожизнена обществена длъжност, учредява се длъжността на фламините – постоянни жреци на Юпитер, Марс и Квирин, колегията на дванадесетте салии в чест на Марс, жреческата колегия на весталките, колегията на понтифиците, начело с *Pontifex Maximus*: тази колегия подреждала календара и определяла дните, в които можело да се извършват държавни дейности (*dies fasti*), и дните, в които това било забранено (*dies nefasti*), водела годишника със събитията в държавата (така наречените *Annales Maximi*), а след учредяването на консулската власт отговаряла и за съставянето на консулските списъци.

Най-важната черта на така администрираната религиозна практика е нейната отвореност към механизмите на властта, видна от способността ѝ да усвоява и трансформира политическите тенденции в религиозни символи. Такъв е например храмът на Янус, издигнат, както традиционно се смята, по времето на Нума (Ливий, I, 19, 2-3). Този монумент, който от висотата на религията отразява политическата ситуация чрез ефектното правило за затворените по време на мир и отворените по време на война врати, е изключително важен и за идеологията на Август: в знак на световен мир вратите били тържествено затворени – едва за втори път след построяването на храма – след битката при Акций от 31 г. пр. Хр.

Но освен чрез символи, религията стабилизираща държавната практика и издигала държавните начинания и чрез освещаванията, без които не можело да започне никое дело. Това добре се вижда от правилника за обявяване на *bellum iustum* (*законна война*), приписван от едни автори на Нума, от други на неговия внук Анк Марций. Обявяването на *bellum iustum* протичало, подобно на ритуал, в три стъпки, регламентирани откъм езика и действията (I, 32, 4-14). Първо, пратеник (*legatus*) заминавал за страната, с която бил воден спор. Там той се представял от името на целия народ с формулата *Ego sum publicus nuntius populi Romani* и след това излагал исканията (*postulata*) по предмета на спора – най-често за връщането на пленници, заграбена продукция, роби. Ако в рамките на 33 дни това искане не било удовлетворено, пратеникът напускал страната и донасял проблема до сената, който трябвало да гласува за обявяването на война. Ако мнозинството сенатори одобрявало това предложение, от името на боговете била обявявана война и във вражеската територия церемониално било пращано копие (*hasta*).

Още две важни реформи в този дух се свързват с името на Нума. Първо, въвеждането на лунния календар от дванадесет месеца и промяна на местата на някои месеци (Ливий, I, 19, 6-7 и Плутарх, 18-19). Именно според този календар били определяни *dies fasti* и *nefasti*. Впрочем римските автори приемат, че установяването на първия календар в Рим било дело на Ромул (Овидий, *Фастии*, I, 27 и III, 97). Второ, онова, което Плутарх нарича ἢ κατὰ τέχνας διανομή τοῦ πλήθους [“Разделение на народа на принципа на занаятите, които практикува”] (17). Плутарх очевидно не забелязва, че това разделение няма никаква административна и политическа функция, та се впуска да хвали държавническата и метафизична мисъл на Нума, при това тогава, когато и сам споменава вероятната цел на подобен акт: да бъдат регламентирани култовете и религиозни отношения в рамките на професионалните сдружения: решение, което намираме и в законовите мерки на Солон в Атина (Гай, *Дигести*, XLVII, 22, 4).

Едва ли тази религиозна реформа е била проведена планирано и систематично, сиреч въз основа на формата и контрола на някаква кодификация. Нашето съмнение попада именно там, където античните историци говорят за съчиненията на Нума, в които били изложени религиозните закони и схващанията му по някои философски теми (вж. Плутарх, 22). В съгласие с питагорейското правило за пазене в тайна на учението, към което били посветени единствено учениците на философската школа, Нума, разказва Плутарх, бил погребан в два гроба – като в единия било поставено тялото му, а в другия табличките с неговите съчинения – така, както се правело и с древните гръцки законодатели. Но като символичен акт това погребение имало и следващ епизод: Плиний Стари (*Енциклопедия*, XIII, 84-87) разказва, че повече от петстотин години след царуването на Нума тези съчинения били изровени от земята, докато римлянинът Гней Теренций си прекопавал градината. Като знак за давността на законите, създадени от Нума, тези книги въпреки многото време били абсолютно непокътнати.

Най-сетне, Нума в известен смисъл завършил начинанието на Ромул по разпределение на земята. Дионисий Халикарнаски (*Римски древности*, II, 7) пише, че след като Ромул разделил населението на три племена (триби) и тридесет декурии – по десет курии в триба, той също така разделил и земята между тях на

тридесет равни части, като дал по жребий на всяка курия по една част. И като била запазена толкова земя, колкото била нужна за храмове и държавни нужди, останалата била разпределена на равни дялове между гражданите. Не е известно със сигурност нито колко дяла са били раздадени, нито какъв е бил техният размер (все пак Варон ни дава в *За селската работа*, I, 10, 2 сведението, че земята била два югера), но нямаме основание да смятаме, че земята е била достатъчна. При Цицерон (*За държавата*, II, 14), Дионисий (II, 62) и Плутарх (16) четем, че Нума разделил между гражданите, особено с оглед на малоимотните, част от онези земи, които Ромул запазил като държавна собственост, а също и част от онези, които покорил във водените войни. Успоредно с протичането на земеразделянето Нума проявил и особено старание да бъдат обозначени с гранични камъни (термини) парцелите от поземлената собственост, като за тази цел въвел честването на бог Термин и постановил много сурови наказания за онези, които дръзнели да преместят граничен камък.

Връзката между мирна политика и земеделие е устойчива в римското мислене (вж. например *Тибул*, I, 10). Затова не е случайно, че откриваме този топос и в разсъжденията на античните писатели за политиката на Нума. Земеделието е област, която се нуждае от стабилни социални отношения и усещане за сигурност. Тези отношения всъщност са цел, а не земеделието, което ги употребява. При Нума тази идея се реализира на широко не толкова чрез реформи в самия политически строй, а в създаването на една мрежа от отношения, които дават стабилност на политиката с това, че чрез ритуала от една страна я социализират, от друга я издигат над нейните практически мотивации и решения.